

سجای تفکر در آینه قرآن

ابوذر پور محمدی

www.ketab.ir

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

سیمای تفکر در آینه قرآن کریم ■ تألیف: ابوذر پورمحمدی ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع)
ویراستار ادبی: احسان مقصودی ■ نمایه‌سازی: رضا دبیا ■ چاپ اول: ۱۳۹۱ ■ قیمت: ۳۵۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۲۲-۵
همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: پورمحمدی، ابوذر، ۱۳۵۴-
عنوان و نام پدیدآور: سیمای تفکر در آینه قرآن کریم/ابوذر محمدی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۲۲-۵
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: اندیشه و تفکر -- جنبه‌های قرآنی
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۱ پ ۱۷۵/ل۱۰۴ BP
رده بندی دیویی: ۱۵۹/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۱۰۶۱۹

فهرست اجمالی

سخن ناشر	۱۱
مقدمه نویسنده	۱۵
فصل اول: مفهوم تفکر در علوم مختلف	۱۹
فصل دوم: رابطه مفهوم قرآنی «تفکر» با مفاهیم هم‌ارز و موازی آن	۴۹
فصل سوم: رابطه مفهوم قرآنی «تفکر» با مفاهیم متفاوت با آن	۹۱
فصل چهارم: زمینه‌ها، آسیب‌ها و پیامدهای تفکر	۱۱۷
فصل پنجم: پیام قرآن؛ هم‌اندیشی و تفکر جمعی	۱۳۹
فهرست منابع و مآخذ	۱۴۵
نمایه	۱۵۱

فهرست تفصیلی

سخن ناشر	۱۱
مقدمه نویسنده	۱۵
پی‌نوشتها	۱۸
فصل اول: مفهوم تفکر در علوم مختلف	۱۹
۱-۱. مفهوم تفکر در علم لغت	۱۹
۱-۱-۱. اشتقاق کبیر و دیدگاه لغویون	۱۹
۱-۱-۲. تأثیرپذیری کتب لغت از تعریف منطقی «تفکر»	۲۲
۱-۱-۳. معانی و کاربرد اشتقاقات مختلف ماده «ف ک ر» در کتب لغت	۲۲
۱-۱-۴. تقسیمات گوناگون «فکر» در کتب لغت	۲۴
۱-۱-۵. «تفکر» کار کدام عضو است	۲۵
۱-۱-۶. ارتباط ماده «ف ک ر» با ماده «ن ظ ر»	۲۶
۱-۱-۷. ارتباط ماده «ف ک ر» با ماده «د ب ر»	۲۷
۱-۱-۸. استناد و استشهاد کتب لغت به آیات قرآن کریم و احادیث	۲۷
۱-۱-۹. استناد و استشهاد کتب لغت به اشعار، ضرب‌المثلها و اصطلاحات عربی	۲۹
۲-۱. مفهوم تفکر در علم منطق	۳۰
۱-۲-۱. تعریف «تفکر» در علم منطق	۳۰
۲-۲-۱. نقش علم منطق در «تفکر»	۳۲
۳-۱. مفهوم تفکر در روان‌شناسی	۳۳

- ۱-۳-۱. تعریف تفکر در روان‌شناسی..... ۳۳
- ۲-۳-۱. توانایی‌های فکر و اندیشه..... ۳۵
- ۳-۳-۱. نقدی بر «تکنولوژی فکر»..... ۳۹
- پی‌نوشت‌ها..... ۴۲
- فصل دوم: رابطه مفهوم قرآنی «تفکر» با مفاهیم هم‌ارز و موازی آن..... ۴۹**
- ۱-۲. رابطه مفهوم قرآنی «تفکر» با دو مفهوم «تدبیر» و «تذکر»..... ۴۹
- ۲-۲. رابطه «تفکر» با دیگر مفاهیم هم‌ارز و موازی آن..... ۶۰
- ۱-۲-۲. رابطه «تعقل» و «تفکر»..... ۶۰
- ۲-۲-۲. رابطه «علم» و «تفکر»..... ۶۸
- ۲-۲-۲. رابطه «شعور» با «تفکر»..... ۷۲
- ۴-۲-۲. رابطه «تفقه» با «تفکر»..... ۷۴
- ۵-۲-۲. رابطه «فهم» با «تفکر»..... ۷۶
- ۶-۲-۲. رابطه «خیال» با «تفکر»..... ۷۷
- ۷-۲-۲. رابطه «حسن» با «تفکر»..... ۷۸
- ۸-۲-۲. رابطه «سمع» با «تفکر»..... ۷۹
- پی‌نوشت‌ها..... ۸۴
- فصل سوم: رابطه مفهوم قرآنی «تفکر» با مفاهیم متفاوت با آن..... ۹۱**
- ۱-۳. رابطه مفهوم «تفکر» با مفهوم «تفکیر»..... ۹۱
- ۲-۳. رابطه «تفکر» با دیگر مفاهیم متفاوت با آن..... ۹۶
- ۱-۳-۳. رابطه «غفلت» با «تفکر»..... ۹۶
- ۲-۳-۳. رابطه «عمی» با «تفکر»..... ۹۹
- ۳-۳-۳. رابطه «نسیان» با «تفکر»..... ۱۰۴
- ۴-۳-۳. رابطه «لعب» با «تفکر»..... ۱۰۸
- ۵-۳-۳. رابطه «سکر» با «تفکر»..... ۱۱۱
- ۶-۳-۳. رابطه «جهل» با «تفکر»..... ۱۱۱
- پی‌نوشت‌ها..... ۱۱۴

فصل چهارم: زمینه‌ها، آسیب‌ها و پیامدهای تفکر.....	۱۱۷
۱-۴. زمینه‌های تفکر.....	۱۱۷
۲-۴. موانع تفکر.....	۱۲۴
۳-۴. عوامل تقویت و تضعیف تفکر.....	۱۲۷
۴-۴. پیامدهای تفکر.....	۱۳۳
۵-۴. لوازم تفکر.....	۱۳۴
پی‌نوشت‌ها.....	۱۳۷
فصل پنجم: پیام قرآن: هم‌اندیشی و تفکر جمعی.....	۱۳۹
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۴۵
نمایه.....	۱۵۱

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

جایگاه محوری قرآن کریم در منظومه فکری اسلام و ویژگی‌های منحصر بفرد آن، منجر شده تا خداوند متعال نسبت به تدبّر در این کتاب الهی و بهره‌مندی از اصول و آموزه‌های آن به مثابه راهنمایی جاودانی، به کرات توصیه نموده باشد. در واقع قرآن کریم در کلام الهی به اوصافی شناسانده شده که حکایت از حیات و تأثیرگذاری مستمر آن در ورای تمامی زمان‌ها و مکان‌ها دارد؛ اوصافی چون «هدایت‌گری و بشارت‌دهندگی» (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ - بخشی از سوره مبارکه الاسراء، آیه شریفه ۹)، «صدور حکمت» (وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ - سوره مبارکه یس، آیه شریفه ۲)، «دارای کرامت» (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ - سوره مبارکه الواقعة، آیه شریفه ۷۷) و مواردی از این قبیل که در مجموع دلالت بر ضرورت مراجعه مستمر به این کتاب الهی و بهره‌مندی از آن برای فهم معنای زندگی، فلسفه حیات و نحوه اداره امور دارد. به همین خاطر است که خداوند متعال «قرآن کریم» را از این حیث جامع معرفی نموده و تصریح دارد که «وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» (قرآن کریم، سوره مبارکه الکهف، آیه شریفه ۵۴). این خطاب عمومی به انسان دلالت بر آن دارد که «قرآن کریم» برای تمامی صاحبان عقول سلیم می‌تواند راهنما باشد و قرآن از این منظر «هادی» و

«روشن‌گر» است. این معنا آن زمان آشکارتر می‌گردد که بدانیم خداوند متعال سلامت معنا و صیانت متن از هر گونه انحرافی را در طول زمان منتفی ساخته و در تمامی اعصار متنی معتبر و مستند را در اختیار انسان قرار می‌دهد که می‌تواند بدان اتکاء نماید؛ چنان که فرموده است: *إِنَّا نَحْنُ نُزَلِّلُ الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَنَافِظُونَ* (قرآن کریم. سوره مبارکه الحجر آیه شریفه ۹).

با این معنا و با عنایت به سفارش‌های بیان شده از سوی رسول خدا و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در خصوص ضرورت تمسک به قرآن کریم و اهل بیت (علیهم‌السلام)؛ ضرورت مطالعات قرآنی با استفاده از روش‌های میان‌رشته‌ای متناسب با نیازها و مسائل هر دوره‌ای، آشکار می‌گردد. دانشگاه امام صادق به‌عنوان نهادی که بر بنیادی خیر و نیکی و مطابق با آموزه‌های دینی تأسیس شده و چنان تعریف شده تا بر این اصل استوار بوده و بدین ترتیب از کژی و انحراف دور باشد (أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرْفٍ هَارٍ). سوره مبارکه التوبه، بخشی از آیه شریفه ۱۰۹)، از حیث محتوایی، فلسفی و ساختاری در ارتباطی تنگاتنگ با قرآن کریم قرار دارد و توسعه مطالعات قرآنی و تلاش برای حاکمیت فرهنگ قرآنی (در پرورش نیروی انسانی، تربیت مدیران، تولید نظریه علمی و ...) تنها اولویت محوری دانشگاه به‌شمار می‌آید که تمامی سیاست‌ها در ذیل آن معنا می‌دهد. این رویکرد با هدف خروج قرآن کریم از مهجوریتی تعریف شده که رسول خدا ﷺ پیوسته نگران آن بوده و امت را نسبت به این پدیده خطرناک تحذیر می‌دانند؛ باشد که با قرآن از در افتادن به گمراهی و کفر بازداشته شوند؛ «وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (قرآن کریم. سوره مبارکه الفرقان، آیه شریفه ۳۰).

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق با هدف همراهی با این آرمان بلند و با انگیزه بهره‌مندی از هدایت‌های قرآنی در گستره جامعه علمی، طرح کلان «توسعه مطالعات قرآنی» را از سال ۱۳۸۷ هم‌زمان با هفته پژوهش آغاز و مطالعات متعددی را با رویکرد تخصصی و میان‌رشته‌ای تعریف و به اجرا گذارده است. اثر حاضر از جمله محصولات این طرح با برکت است که پس از طی مراحل پژوهشی جهت بهره‌مندی جامعه علمی عرضه می‌گردد. ناشر ضمن تشکر از تمامی افرادی که در نهایی شدن این طرح همکاری نموده‌اند؛ به‌ویژه پدیدآورنده محترم، امید دارد که به این وسیله در توسعه آموزه‌های قرآنی با بهره‌مندی از راهنمایی‌های ارایه شده از معصومین (علیهم‌السلام)، در سطح جامعه علمی توفیقی کسب نماید. در این صورت رحمت قرآنی مشمول حال محقق، ناشر و خوانندگان خواهد بود که جمع کثیری از اساتید، دانشجویان و علاقه‌مندان به مطالعات قرآنی را شامل می‌شود و این وعده حق الهی است؛ آنجا که می‌فرماید: «وَنُزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ» (قرآن کریم. سوره مبارکه الاسراء، بخشی از آیه شریفه ۸۱). در این راستا و همچون قبل ناشر آمادگی خود را جهت دریافت آثار پژوهشی محققان و نشر آنها اعلام می‌دارد.

وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق

مقدمه نویسنده

مهم‌تر از آنچه این کتاب می‌خواهد بگوید، روشی است که این کتاب برای تحقیق موضوعی در قرآن انتخاب کرده است.

روش صحیح تحقیق موضوعی در قرآن مشتمل بر چند دستورالعمل ساده است که مسلمانان (اعم از عرب و غیر عرب) در هر سطحی از تحصیلات می‌توانند از آن بهره‌جویند. این روش در پی سال‌ها تسع و تحقیق در زمینه تفسیر قرآن و بخصوص در رابطه با متن تفسیر کرائف المیزان به دست آمده است و روشی است که عیناً در سراسر تفسیر المیزان معمول است ولی به صورت روش در این کتاب شریف ارائه نگردیده است.

ضریب اطمینان این روش تحقیق تا آن جاست که مرحوم علامه طباطبایی روش نوین تفسیر المیزان را همان آیین کهن پیغمبر اسلام و ائمه اطهار در تفسیر قرآن، معرفی می‌کنند و دیگر جای سخن نخواهد بود که روشی که از هر جهت با شیوه پیامبر اکرم و جانشینان آن حضرت مطابقت داشته باشد، تنها روش اصیل تفسیر قرآن است.

در این روش، تمامی سیاق‌هایی^۱ که اشتقاقی از موضوع تحقیق در آن‌ها به کار رفته انتخاب و لیست می‌شوند و در آن‌ها تدبیر می‌شود.^۲

ماده «ف ک ر» ۱۸ بار در قرآن به کار رفته است در ۱۸ آیه، همگی به صورت جمع و در باب تفعّل بجز یک مورد که مفرد است و در باب تفعیل.

طبق جدول ارائه شده، تمامی آیات و سیاق‌ها از آخر به اول لیست می‌شوند:

ردیف	شماره آیه	سوره و آیه	شماره سوره	کلمه	سیاق ابتدا و انتهای	تعداد آیات سیاق
۱	۱۸	المدثر	۷۴	فَکَر	۱-۳۱	۳۱
۲	۲۱	الحشر	۵۹	یَتَفَكَّرُونَ	۱۸-۲۴	۷
۳	۱۳	الباقیه	۴۵	یَتَفَكَّرُونَ	۱۲-۲۱	۱۰
۴	۴۲	الزمر	۳۹	یَتَفَكَّرُونَ	۴۲-۵۲	۱۱
۵	۴۶	سبأ	۳۴	ثُمَّ يَتَفَكَّرُوا	۴۶-۵۴	۹
۶	۲۱	الروم	۳۰	یَتَفَكَّرُونَ	۲۰-۲۷	۸
۷	۸	الروم	۳۰	ثُمَّ يَتَفَكَّرُوا	۱-۱۰	۱۰
۸	۶۹	النحل	۱۶	یَتَفَكَّرُونَ	۶۶-۷۰	۷
۹	۴۴	النحل	۱۶	یَتَفَكَّرُونَ	۴۱-۵۰	۱۰
۱۰	۱۱	النحل	۱۶	یَتَفَكَّرُونَ	۱۰-۲۱	۱۲
۱۱	۳	الرعد	۱۳	یَتَفَكَّرُونَ	۱-۷	۷
۱۲	۲۴	یونس	۱۰	یَتَفَكَّرُونَ	۲۱-۳۰	۱۰
۱۳	۱۸۴	الاعراف	۷	أُولَئِكَ يَتَفَكَّرُوا	۱۸۲-۱۸۸	۷

ردیف	شماره آیه	نام سوره	شماره سوره	کلمه	سیاق ابتدا و انتهای	تعداد آیات سیاق
۱۴	۱۷۶	الاعراف	۷	یتفکرون	۱۷۲-۱۸۱	۱۰
۱۵	۵۰	الانعام	۶	افلا تتفکرون	۴۲-۵۰	۹
۱۶	۹۱	ال عمران	۳	یتفکرون	۱۹۰-۲۰۰	۱۱
۱۷	۲۶۶	البقره	۲	تتفکرون	۲۶۱-۲۶۶	۶
۱۸	۲۱۹	البقره	۲	تتفکرون	۲۱۷-۲۲۱	۵

سوره موضوعی تفکر، سوره مبارکه نحل است (سوره ۱۶) که بیشترین تکرار تفکر در آن آمده است.

دو مفهوم قرآنی تدبر و تذکر، همراه و یا به پای مفهوم تفکر، در قرآن بکار رفته‌اند و ارتباط تنگاتنگی بین آنها وجود دارد.

از بین مفاهیمی که در قرآن در دایره مفهومی اندیشیدن قرار دارند، هشت مفهوم: تعقل، علم، شعور، تفقه، فهم، خیال، حس و سمع، انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در بین این مفاهیم، آنچه ممکن است غریب به نظر برسد، مفهوم «سمع» است. قرآن کریم شنیدن واقعی را از مراتب بالای اندیشه می‌شمرد. از بین مفاهیمی که در تقابل با «تفکر» هستند، شش مفهوم: غفلت، عمی، نسیان، لعب، سکر و جهل، انتخاب شده و مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

نگارنده پیشنهاد می‌کند خوانندگانی که بیش از نکات تخصصی و اصطلاحات علمی به محتوای مطالب علاقه‌مندند، مطالعه را از فصل دوم شروع

کنند و مطالعه فصل اول را به بعد از مطالعه این کتاب موکول کنند.
در پایان از استاد عزیزم جناب آقای دکتر محمدعلی لسانی فشارکی که به
حق معلّم قرآن ما هستند، بسیار تشکر می‌کنم.

بهار سال ۹۱

ابوذر پورمحمدی

پی‌نوشت‌ها

۱. سیاق یا واحد موضوعی یا رکوع، یکی از انواع تقسیم‌بندی قرآن کریم توسط پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) است. برای توضیح بیشتر رجوع کنید به: حسن رجبی، *آیین قرائت و کتاب قرآن کریم در سیره نبوی*، بوستان کتاب، قم، ج اول، ۱۳۸۹، ص ۱۱۳.
۲. برای توضیح بیشتر رک: محمدعلی لسانی فشارکی، *سیمای صابران در قرآن*، بوستان کتاب، قم، چاپ چهارم، ۱۳۸۸، صص ۱۷۵ به بعد و محمدعلی لسانی فشارکی و حسین مرادی زنجانی، *روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم*، قلم مهر، زنجان، ۱۳۸۵ و محمدعلی لسانی فشارکی، *شرح فشرده‌ای بر مقدمه تفسیر المیزان*، نهضت زنان مسلمان، تهران، ۱۳۶۰، ص ۸۰ به بعد.